

BENDROJI PERKŪNO CHARAKTERISTIKA

LIETUVIŲ TAUTOSAKOJE PERKŪNAS VAIZDUOJAMAS KAIP ŽMOGAUS PAVIDALĄ TURINTIS DIEVAS. PRIEŠINGAI AUKŠČIAUSIAJAM DIEVUI, KURIS YRA ABSTRAKTUS, PASYVUS, NUTOLĘS NUO ŽMONIŲ, TAI YRA *DEUS OTIOSUS*, PERKŪNAS PASIŽYMI KAIP KONKRETUS IR VEIKLUS, AKTYVUS DIEVAS, NE TIK STEBINTIS ŽMONIŲ GYVENIMĄ, BET IR PATS JAME DALYVAUJANTIS.

Sakmėse nusakoma, kaip atrodo šis dievas, kokie jo būdo bruožai. Apibūdinant Perkūno amžių dažniausiai teigiama, kad jis yra jau senyvas, tačiau dar stiprus ir galingas vyras. „Apsidairęs, pamatė dabar jisai nekuri senuką, jau prisiartinantį ir tariantį: „o tai tu veik’ nušovei!“ – Na je, aš jį nušovau“ – atsakė medinčius. „Ale kam tu tai darei! – sakė senukas – aš jį septynes miles atsivijau, o jam nieko nedarau; daugiau teip nedaryk, – į žmogų neturi šaut’... Štai aš tau paraka duosu, nuo to tu, tik porą grudelių įdėjęs, kožną kart’ pataikysi, ale į žmogų, minau, ne šauk! „Tas senuks buvęs perkunas“ (BsLP 2, Nr. 7, p. 57–58). „Perkūnas esąs didelis, stiprus senis su ruda barzda“ (LTR 832/28/). „No ta čėsa nebeduod senelis Perkūns žmonim tos muškietos“ (LTR 3020/2/). „Žmonės Perkūną įsivaizduoja pagyvenusio amžiaus vyru“ (LTR 832/27/). Tad nėra abejonių, kad būdingas Perkūno vaizdinys – kaip seno ar pusamžio vyro. Tačiau pasitaiko ir tokių sakmių, kuriose išryškėja, kad Perkūnas – jaunikaitis: „Tuoju susitinka kokį tai jaunuolį [Perkūną – N.L.]. Ir tas jaunuolis sako jam: „Ot, – sako, – dėkui tau, – sako, – aš jau moj septyni metai, kai jį vaikiaus ir negalėjau susivyt, reiškia, užmušt jo“ (LTR 4310/100/). „Jaunikaitis gi kad pradėjo žmogeliui dėkoti: „Dėkui, dėkui tau, kad tu mane išvadavai. Aš su tuo velniu, kuris buvo įlindęs į ežerą, mučijaus net trejus metus“. Žmogelis suprato, kad tas jaunikaitis tai buvo Perkūnas“ (LTR 3197/35/; žr. taip pat LTR 724/4/; LTR 832/31/).

Galimybę pasirodyti griaustinio dievui įvairaus amžiaus žmogui patvirtina ir germanų mitologija. Paprastai Toras charakterizuojamas kaip brandaus amžiaus vyras. Tačiau viename Snorrio Eddos epizodų pasakojama, kad Toras keliauja po Midgardą įgijęs jaunuolio pavidalą (230, p. 47).

Bene pagrindinis požymis, iš kurio sprendžiama apie Perkūno amžių, yra jo barzda. Tautosakoje paprastai Perkūnas vaizduojamas su ruda barzda: „Aina sau tas medintius tolyn, susitinka su kitu dailum augalotu viru, su ruda barzda, taipogi medintium. – Atiu tau labai žamai, sako rudbarzdis – o tai bo, Pėrkunas – kad tu man tan velnė-palaikin užšovėi!“ (BsFM, p. 181). „Jis, nuvėjęs toliau in giria, patiko tokį virą didelį su ruda barzda; sako: „tai dėkui tau, ką tu mano nevidoną užšovei; aš jį visą vasarą negalėjau iš po to akmens iškrapštytie; už tą geradėjistę aš tau duosu šruotų ir parako, kad tau užteks, iki tu gyvas busi ir tau joks šuvis nenuveis tuščiom, tikėk manim, kaip aš perkuns asiu“ (BsLPY 4, Nr. 86, p. 80). „Neužilgo žmogelis mato, ateina su muškieta ant pėties rudbarzdis viras medžodamas. Vokiėtuk’s pamatens medintiun tik šmikšt’ ir pasislėpė in išpuvusin vidurije medin <...> Po valandėlei žmogus girdi, tik nutarškė – nutarškė, nudardėjo – trinkt, trinkt! – ir medis in smulkius šipulėlus išlakstė, tik smala pasiliėjo!“ (BsFM, p. 181)

Rudabarzdis yra ir germanų Toras: *der Rotbärtige* – taip jis apibūdinamas šiaurės germanų sakmėse. J. de Vriesas, primindamas būdingą aiškinimą, kad ruda Toro barzda simbolizuoja žaibą, taip pat nurodo, kad tai yra charakteringas šiaurės germanų žmogaus bruožas (178 2, p. 122).

Lietuvių tikėjimuose užsimenama ir apie žilą griausmavaldžio barzdą: „Žmonės Perkūną vaizduojasi senį su žila barzda, važiuojantį ugnies vežime“ (LTR 832/35/). „Perkūną žmonės įsivaizduoja galingą dievaitį su didele žila barzda ir apsvilkusį ugniniais rūbais“ (LTR 832/20/).

Griaustinio dievo barzda – vienas pastoviųjų, vyraujančių jo ypatumų ne tik lietuvių, bet ir kitose mitologijose. Barzdą turi senovės indų Indra (RV X 23, 1). Lavrentijaus metraštis liudija slavų Perūną buvus su aukso ūsais: *оусъ златъ* (Лавр. лет. 79). Lietuvių priežodžiuose (skirtingai negu sakmėse) taip pat kaip tik akcentuojami Perkūno ūsai. Kai javai blogi, sakoma: „Užderėjo kaip Perkūno ūsai“ (LTR 761/4/). „Išsiskleidę lyg Perkūno ūsai“ (LMD III 225/126/; žr. taip pat LTR 75/2215/; LTR 616/62/; LTR 807/1522/88/). Vadinasi, lietuvių Perkūnas galėjo turėti ne tik barzdą, bet ir ūsus.

Sakmėse nuolat pabrėžiama, kad Perkūnas – aukšto ūgio vyras: „Nepoilgam patinka vartas aukštą vyrą barzdotą ir su muškieta. Sako: „Dėkuj tau, prieteliau, ka tu užmušei tą bjaurybę. Aš jau jį varinėjuosi 23 metai ir negalėjau užmuštie... Užtai aš tau dovanosiu savo muškieta, kad tu galėsi šaudyt ir šaudyt, pakol tu būsi gyvas, o užprovyt niekad nereiks.“ Padėkavojo vartas jam už jo tokią dovaną (o anas tai buvęs Perkūnas) ir šaudė iki pabaigos dienų savo“ (LMD I 133/1/). „Bestovėdamas po medžiu pamatė ateinant didelį vyrą, ant pečių strielbą užsikabinusį. Jis pamislėja, kad tai strielčius. Tas vyras priėja prie jo ir klaus: „Į ką tu čia šovei?“ – „Šoviau“,– sako, – „į katina, ale potam radau – vietoj katino begulias nediegulis.“ – „Tai dėkui tau, kad tu jį nušovei... Ką tu, bešaudamas jį, supūstijai paraką, aš tau atiduosiu.“ Ir padave jam žiupsnį parako. <...> Strielčius palika bestovias ir bemislijas, kas tai būtų par žmogus tas jo geradiejas. Patam dažinoja, kad tai buvo Perkūnas“ (LMD I 144/34/). „Priėjęs tas medinčius didysis prie šito, sako: „dekui, tau, brolau, kad tu nušovei tą velnikštį; jau cielą vasarą, kaip aš jį vaikau ir niekaip negaliu nušaut par tą akmeną. Atsisveikindamas didysis medinčius davė šitam ragelį parako ir keletą kulų ir pasakė: „to parako ir kulų užteks tavo amžiui, ir nė vienas šuvis neis pro šalį, kaip aš Perkūn's esu“ (BsLP 2, Nr. 9, p. 58–59). Kai kuriopse sakmėse Perkūnas vaizduojamas netgi kaip milžinas (LTR 758/1, 2/). Galbūt šis aukštaūgis dievas savo prigimtimi siejasi su mūsų padavimų milžiniais – landšafto kūrėjais. Milžinai, kaip ir Perkūnas, turi ryšį su kalnais; jų, kaip ir griaustinio dievo įrankis – kirvis. Kai kuriose mitologijose žinomas dievo-milžino vaizdinys. Milžiniško dydžio yra senovės indų Puruša, pirmasis žmogus, iš kurio atsirado pasaulio elementai. Vėliau jis laikytas dievu. Skandinavų Ymiras – pirmasis milžinas, taip pat pirmasis žmogus, iš kurio kūno dalių sukuriamas pasaulis. Germanų mitologijoje, kaip liudija Senoji Edda (Vǫluspá), milžinai gyvena dar prieš dievus Manoma, kad jie ir buvę ankstesni germanų dievai. Galbūt Perkūnas siejasi su minėtose tradicijose išlikusiu dievo-milžino vaizdiniu.

Perkūnas – smarkus, tai yra energingas, kupinas jėgų dievas. Priežodžiuose apie jį sakoma: „Smarkus kaip perkūnas“ (LTR 293/713/62/). „Smarkus kaip Perkūnas“ (LMD I 677/99/), „Dūksta kai perkūnas“ (LKŽ IX, p. 833), „Šauna kei Perkūnas“ (LMD I 677/141/). Perkūno smarkumą rodo tai, kad jis, sėdėdamas ratuose, greitai lekia ir pliaukšiši botagu: „Perkūnas važiuoja su ratais per dangų, turi ilgą botagą; kuomet botagu pliaukšteli, tai žaibuoja“ (LTR 1001/465/). „Jis visada

sėdi geležiniuose ratuose ir važinėja per geležinius tiltus. Greitai lekia tais geležiniais tiltais, ir iš po ratų lekia ugnys“ (LTR 284/550/).

Su Perkūno energingumu, dinamiškumu siejasi toks jo būdo bruožas kaip piktumas. Perkūno piktumas išryškintas ir priežodžiuose, tikėjimuose: „Piktas kaip perkūnas tamsiąją naktį“ (LTR 1618/235/). „Perkūnas yra labai piktas. Perkūno amatas – gaudyti ir mūcyti po svieta velnią“ (LTR 1415/177/). „Graujant tėvai mažiem vaikams sako: „Klausyk, dievulis važinėja“ arba: „Dievas barasi“, arba „vėšas tėvulis graudža“ (BsFM, p. 178). Be abejo, griausmas, perkūnija primena audros metu supykusio dievo barimąsi. Perkūno barimasis yra ne šiaip sau rūstumas. Jo pyktis nukreiptas prieš velnią: „Kiti sako, Pėrkunas asans baisaus veido viras; jis kai supyks ant ko – o labjause ant velniun – tai kaip prades padangėsa akmenys leistiė, vis vienan palei kitan, tai net žarijos ritasi, kaip akmen' s susitrenkia“ (BsFM, p. 178).

Perkūno išvaizdoje dažnai akcentuojama su ugnimi susijusi šio dievo prigimtis. Dviejose Žemaitijoje (Kretingos aps.) užrašytose sakmėse Perkūnas vaizduojamas kaip ugninis milžinas (LTR 758/1,2/). Pasak vienos sakmių, toksai ugninis milžinas pasirodo po to, kai ūkininkas sidabrine kulka nušauna ant akmens prieš Perkūną besivaičiusį katiną:

Perkūnui bildant, kai juodasis katinas pasirodė ant akmenimi ir pradėjo prieš Perkūną vaipytis, ūkininkas, prislinkęs palei dirvos ežia, kad jo katinas nepamatytų, ir jį nušovęs, o juodasis katinas galvatrukčiais nušautas nuo akmens nugriuvęs. Tuo pat laiku Perkūnas trenkęs į tą akmenį vietą, kur katinas tupėjo. Po to Perkūnas ugningo milžino lyg stulpo pavidalo, ugnies rūbais, abiejose rankose laikydamas po dvi dideles ilgas strėlas, medžiotojui pasirodė ir rodydamas sakė: „Šitokių vylyčių daug išlaidžiau, bet nieko biesui negalėjau padaryti. Ačiū tau, kad tu man padėjai išsivaduoti iš to vargo“ (LTR 758/2/). Kartais pasakojama apie Perkūną, kad ant jo galvos deganti ugnis: „Perkūnas yra senelis su barzda. Ant jo galvos dega ugnis – žaibai“ (LTR 832/38/).

Daugelyje tikėjimų Perkūnas parodomas kaip turintis ugninius atributus: „Perkūną žmonės įsivaizduoja Dievu, kuris apsirengęs ugniniais rūbais“ (LTR 832/29/). „Žmonės Perkūną įsivaizduoja, kad jis esąs vyras su raudonu apsiaustu ir ugniniu kalaviju rankoje, kada jis kalaviju sušvytruoja, tada žaibuoja“ (LTR 832/10/; žr. taip pat LTR 832/5/). „Žmonės, pamatę žaibus, sako, jog tai Perkūnas mėto ugnines vilyčias...“ (LTR 832/135/). „Žmonės Perkūną įsivaizduoja senį su ilga barzda, ugniniais ratais“ (LTR 832/18/). B. Buračo teigimu, žemaičiai kartais įsivaizduoja Perkūną kaip raitelį, sėdintį ant ugninio žirgo (BrčNR, p. 474). Ugninis Perkūnas ar ugnies elementas jo išvaizdoje, atributuose asocijuojasi su žaibu, kurį laido šis dievas.

Apžvelgus Perkūno išvaizdą ir būdo bruožus, galima padaryti išvadą, kad šio dievo išorėje ir charakteryje labiausiai išryškunami jo kaip gamtos dievo, kaip įsmedeninto gamtos reiškinių ypatumai. Žaibą primena jo ugniniai atributai (ar ugninis pavidalas), griaustinį – šio dievo rūstumas ir pyktis. Perkūno smarkumas, veržlumas ir dinamiškumas asocijuojasi su viesulu, su perkūnijos stichija. Taigi Perkūnas pagrįstai iki šiol tebelaikomas griaustinio, žaibo ir iš viso audros dievu. Šis personažas – tai personifikuota audra, ją išreiškianti mitinė būtybė, įgijusi aukštą – dievo – statusą. Pažymėtina dar tai, kad Perkūno charakteris išreiškia būdinguosius pačių indoeuropiečių bruožus – vyriškąjį, ekspansyvų pradą. Šiuo požiūriu Perkūnas yra tipiškas indoeuropiečių dievas.

Aiškinantis Perkūno kaip dievo pobūdį, svarbi jo buvimo vieta, jo veikimo plotmė, iš kurios galima spręsti apie mitinio personažo priklausymą vienai ar kitai mitinio pasaulio sferai. Dievybės prigimtį nemažai lemia jos viešpatavimo sritis: dangiškoji, chtoniškoji ar kuri kita.

Iš tikėjimų ryškėja samprata, kad griaustinio dievas yra kažkur viršuje, tai yra ten, iš kur perkūnijos metu atsklinda griaustinio grumėjimas. Tikėjimuose dažniausiai teigiama, kad Perkūnas yra danguje. Tačiau ir dangus, matyt, suvoktas kaip nevienalytis. Vienur aiškinama, kad Perkūnas gyvena debesyse, kitur – kad jis perkūnijos metu yra padebesiuose ar padangėse: „Dabar Perkūnas gyvena debesyse“ (LTR 739/106/). „<...> kai jis [Perkūnas – N. L.] važiuojas per debesis, o debesis dangaus gyventojams – didžiuliai kalnai, ir kai jis važiuojas per tuos kalnus, tai kyla didžiulis trenksmas, o ugnys, kurios trykšta iš arklių kanopų, yra vadinamos žaibais“ (LTR 832/98/). „Kai kurie seni žmonės tvirtina, jog Perkūnas visados gyvenas padebesiuose“ (BrčNR, p. 474). „Įsivaizduoja jį [Perkūną – N. L.] važinėjantį padebesiais greitais ugniniais ratais su kūju rankoje“ (LTR 832/12/). „Čia, kai perkūnas griauna, žaibuoja ir lietus lyja, yra sakoma, jog tai Dievalis padebesiais vežioja vandens kubilą“ (BrčNR, p. 474). „Žmonės įsivaizduoja, kad Perkūnas yra piktas vyras, kuris, turėdamas rankoje botagą, važinėja po orą – padangėmis“ (LTR 828/1/).

Dangus – bendresnė sąvoka, apimanti tiek debesis, tiek padebesius, tiek padanges. Padebesiai ir padangės tikriausiai reiškė žemutinius atmosferos sluoksnius. O juk juose ir kaupiasi perkūnija. Visiškai natūralu, kad čia dažniausiai lokalizuojamas Perkūnas.

Nors Perkūnas laikomas dievu, kuris paprastai reiškiasi danguje, tačiau kai kuriose saktėse jis vaizduojamas besilankantis žemėje tarp

žmonių (LPK 3452). Į žemę Perkūną priverčia nusileisti velnio medžioklė. Atkeliavęs iš dangaus į žemę, Perkūnas įgyja galimybę susisiekti ne tik su požemio būtybe – velniu, bet ir su žmonėmis.

Taigi Perkūnas – mobilus dievas. Nors jis kartais atkeliauja į žemę, pagrindinė jo buvimo vieta – dangus, padangės, padebesiai. Dėl to jis ir laikytinas dangaus, tiksliau – atmosferos, dievu. Tai, kad šis dievas palaikė glaudžius ryšius su žeme ir su žmonėmis, galėjo lemti jo aktualumą bei populiarumą.